

SENTIMENTOS DA PAISAXE EN ANTONIO FRAGUAS

FEELINGS OF THE LANDSCAPE IN ANTONIO FRAGUAS

Francisco Díaz-Fierros Viqueira

Deixamos à dreita un lugar, e, para outra banda, a serra; agora temos camiño amplo, camiño carreteiro que tén no seu lecer as corgas raizosas dos carballos...

Deste xeito describía Antonio Fraguas a paisaxe da contorna do sendeiro que o levaba cara ao Pazo de Trasalba aló polos anos cincuenta, onde o estaba a agardar don Ramón Otero Pedrayo. Ía xunto a outros compañeiros renderlle a periódica visita coa que desexaban expresarlle o seu respecto e consideración. Atendían con devoción e gusto tódalas maxistras leccións sobre a xeografía, historia e cultura de Galicia, que en repousados e maxestáticos parlamentos, debullaba o patricio ourensán. Como tamén escoitaban con renovado interese, como se fose a primeira vez que as ouvían, as sentidas descrições das paisaxes que se ollaban desde as ventás do pazo: piñeiros bravos a medrar entre as penas graníticas que ruben polas encostas do val e perfilan os horizontes xeórxicos de vellas videiras e novos milleirais. Antonio Fraguas coñecera a Otero Pedrayo había máis de trinta anos, no estudo que Díaz Baliño tiña na rúa das Hortas en Compostela, a onde fora levado polo seu amigo e compañeiro no Seminario de Estudos Galegos, Ramón Martínez López, e, segundo a súa propia testemuña, foi a primeira vez que escoitou falar da nova ciencia xeográfica e, sobre todo, que coñeceu dun xeito convincente e atraínte o estudo sistemático da paisaxe.

Na ampla obra de don Antonio o tema da paisaxe ocupa un espazo cronolóxico relativamente ben delimitado no tempo. Comeza coa publicación da súa *Geografía de Galicia*, en 1953, e continúa con case vinte artigos na revista *Vida Gallega*, ata finais da década dos sesenta. É unha magoa que, dadas as características destas publicacións, non foran escritas en galego, pois deste xeito privouse á nosa lingua de páxinas inesquecibles sobre as paisaxes desta terra. Aínda así, hai que recoñecerlles que nelas latexa un fondo e inquebrantable sentimento de amor ao país e que xorden, espontáneas e vizosas, dese humus matricial que

teñen todos aqueles que, como Fraguas, construíron a súa personalidade nun contacto íntimo e directo coas xentes e costumes campesiñas.

Seguidor de Otero, desenvolveu tódolos seus traballos sobre a xeografía galega co esquema conceptual dos tres tempos da paisaxe: o “cósmico”, relativo á xeoloxía e as formas do relevo, o “biolóxico”, sobre a vida vexetal e animal e o “histórico”, representado polos trazos que a actividade humana, vai imprimindo na contorna. Foi, de todas maneiras, un discípulo bastante particular que interpretou moi ao seu xeito esta teoría oteriana dos tempos da paisaxe, xa que do cósmico quedou basicamente cos vales, do biolóxico, co xogo cromático estacional de carballeiras, soutos e bidueirais e do histórico, cos pequenos recantos construídos co traballo calado e teimudo do labor campesiño. En definitiva, con todo aquilo que tiña máis que ver coa humanización miúda do espazo natural.

E así como houbo poetas, como Novoneyra, que concentraron a súa mirada na montaña, ou como Pondal que o fixeron sobre esas formas “heroicas” do relevo que son as rochas e penedos, Fraguas, ao xeito de Rosalía, considerou os vales e as augas que os regan como o marco fundamental da súa ollada paisaxística. Neles afiázanse as estampas típicas que recolle o cancionero popular e neles a vida campesiña transcorre baixo os ritmos e cadencias que lle imprimen as estacións e as horas do día. Agudo observador do cotián, soubo enmarcalo con maestría no escenario das agras e cortiñas e imaxinar vidas e relatos que enchían de significado o transcorrer das horas no abeiro das lareiras, no paso polos camiños e vereas ou nos rebumbios das muiñadas. Crea atrevidas metáforas, como aquela que nos fala do “sol perseguido polos fríos” para describir eses momentos das mañanciñas en que un sol, aínda morno, non é quen de desbotar a friaxe da noite e, sobre todo, declárase devoto das primeiras horas do día para comezar a valorar as paisaxes dos vales. E así, coma outros escritores son máis inclinados a desfrutar da nostalgia dos atardeceres e os momentos do solpor, Fraguas, sempre optimista, defínese, sobre todo, como home de abrentes e alboradas.

Segundo o seu entender, o que poden percibir os ollos non é o único xeito de apreciar as paisaxes dos vales e ribeiras, xa que tamén, os sons do campo, como poden ser o do millo abaneado polo vento ou os recendos da terra mollada despois das primeiras chuvias, son sensacións que ninguén debería esquecer. A comunión do ser humano coa natureza, que é o mellor xeito de valorar as paisaxes, debe de realizarse con todos os sentidos ben espertos e dispostos a enchouparse de tódalas mensaxes de intimidade e grandeza que nos chegan dela. Pero se hai algo que distingue as súas descricións paisaxísticas dos vales e ribeiras galegos son as ilustracións literarias que, normalmente as acompañan e que Fraguas recolle do cancionero popular ou dos poetas máis intimamente

identificados co mundo campesiño, como Noriega Varela. Neste senso, amósase de total actualidade, pois hoxe tódolos atlas ou catálogos das paisaxes, seguindo as recomendacións do Convenio europeo¹, levan sempre ao par das descrições xeográficas, as pegadas que a súa percepción estética deixou na literatura ou na pintura.

O tempo biolóxico é o que define para Antonio Fraguas o cromatismo da paisaxe galega. Nega con rotundidade que Galicia poida ser representada só por esa tonalidade verde que os incipientes axentes turísticos da época ou escritores de improvisadas sínteses tentaban difundir: Galicia “esquina verde”, “rincón verde” etc. A paisaxe, como ben di, “non é un concepto simple amparado nunha constante de cor con uniformidade total”. É, mais ben, un conxunto de formas moi variadas, cada unha coa súa expresión cromática propia, que ademais teñen un ciclo que ven definido polas estacións e o tempo atmosférico. Cada relanzo de cor ten a súa vida particular que, segundo a súa persoal valoración, debería comezarse a ollar nos outonos, cando as follas das árbores antes da súa caída adquiren eses tons cálidos, breves pero intensos, que matizan as cores máis apagadas da montaña e os vales interiores. O inverno, coas árbores espidas, os matos no seu repouso vexetativo e as terras de labor baleiras, crea perfís austeros que se recortan sobre os fríos horizontes das penechairs, agardando unha primavera que se anuncia nas humildes flores do mato que, precursoras, recrean unha rica paleta de cores cos amarelos, brancos e violetas das urces, toxos e carqueixas. O verán, finalmente, abrolla coas árbores todas preñadas de follas; agora si, verdes, pero con tódolos matices posibles que a imaxinación convoca, mentres nos vales, os amarelos do cereal axítanse ao lonxe, en ondad de fartura.

As pegadas humanas, na paisaxe galega, son continuas e persistentes e poucos espazos, se é que hai algún, se pode dicir que non foron traballados e modificados polo calado e continuo tesón dos homes. Para Fraguas, o centro do seu interese atópase nesas pequenas construcións que os etnólogos e arquitectos definen como “adxectivas” polo seu carácter vicario e subordinado a outras edificacións de maior porte e prestancia. Son eses sendeiros de “porfiadas estreitez que cruzan as hortas e bordean as casas do lugar, ou eses pontillóns sobre os regatos, os muíños aliñados nas pendentes e, mesmo, as xestas que no fondo do labradío constituen esa estampa alegre e sempre emotiva dos recantos aldeáns”. O traballo nos campos e nas casas con elementos e trebellos que tradicións de séculos foron deseñando con exquisito primor e agarimo, definen o continuo ir e vir da vida aldeá que, coma sempre, debería de ollarse e describirse desde as primeiras horas da mañá:

1 O *Convenio europeo da paisaxe*, aprobado polo Consello de Europa en Florencia o 20 de outubro de 2000.

Galicia –dínos– no seu poboado e caseo, debe sorprenderse ao mencer. Coa alborada os horizontes son por todas partes maxestosos e o espertar campeño ten sinalada repercusión na paisaxe. A presenza do luceiro e o canto do galo, animan as corredoiras aldeás. O fume madrugador do fogar érguese para procurar a dirección do vento, que lle sinala ao labrego a confianza inicial da xornada.

A paisaxe para unha persoa en movemento, fronte a outra que practica unha mirada estática e pasiva da natureza, ten unhas características diferenciais propias. Esta estética do camiñante, tan particular, por exemplo, do peregrino a Santiago, foi tamén considerada por Antonio Fraguas, nese dinamismo que sempre envolveu as súas consideracións da paisaxe. Os camiños que nos levan dun lugar a outro son protagonistas excepcionais desa sucesión de ambientes nos que Fraguas centrou unha boa parte das súas descrições paisaxísticas de Galicia deseñando rutas onde o país se facía encontro e sorpresa.

Tamén coa muralla de Lugo describe un xeito moi particular de camiño circular, no que a ronda pola antigas defensas se fai atalaia excepcional desa volta de horizonte que, o gran paisaxista literario que foi Luís Manteiga, define como “la más hermosa galería de paisajes de toda Galicia”. Este xeito de paisaxe total que ten como límites a bóveda do ceo e os catro puntos cardinais, Fraguas recomenda vivilo a calquera hora do día. Non se decide pola mañá como noutros moitos casos, senón que valen tódolos momentos, e recomenda que “como a lectura dun verso, a ronda ten un valor emotivo e debe ser descuberta personalmente e mesmo con algo de sorpresa”. E, ao final do paseo, conclúe:

Antes de abandonar os muros que deron tranquilas horas ao vivir lugués, volvemos á estampa da cidade, á praza de San Froilán, ao sabugueiro corpulento que dá a súa flor para borrar o feitizo da noite de San Xoan... Sobre o horizonte urbano as torres catedralicias despiden a xornada coa luz que declina cara cumios, ao lonxe.

Rematamos, volvendo ao principio, posiblemente na solaina do Pazo de Trasalba, onde Antonio Fraguas e seus compañeiros, están a escoitar con devota atención o mestre e, alí, diante daquela paisaxe, daquela contorna, entrañable e baril, grandiosa e achegada, feita emoción e transcendencia polas verbas de don Ramón, foi, e así o deixou escrito:

onde por primeira vez percibiu a presenza de Galicia, e alí adprende a amala deica o extremo de lle adicar todo o seu ser. Alí, nos soutos que hai a carón da súa casa, nos penedos de Rodeiro, nos piñeiraes da costa de Santa Cruz,... nas adegas no tempo das vendimias, nas lareiras nos meses de xiadas ou das chuvias,... decatouse da existencia do noso ser peculiar; deuse de conta dista verdade que os galegos temos que escoitar dentro de nós mesmos, xa que nin na escola, nin no Instituto, nin na Universidade se coida de nos falar dela...Terras dos chaos de Amoeiro, monte de San Trocado, serra de Martiñá, Faro de Avión, paisaxe trasalbeira.